

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE İSLAM HUKUKU'NUN GEÇERLİ OLDUĞU II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TATİLLER, İZİNLER VE ÇALIŞMA SÜRELERİ

HASAN DOĞAN*

Giriş

Osmanlı, İslam hukukunu esas alan bir devlettir. Bununla beraber örfün Osmanlı hukuk sisteminde geniş bir yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle ayet ve hadislerle açık biçimde belirlenmemiş hususlarda, İslam hukukunun ruhuna aykırı olmamak kaydıyla devletin örfe ve diğer kriterlere dayalı düzenlemeler yaptığı görülmektedir.

Devlet teşkilatında büyük değişimlere sahne olan II. Meşrutiyet döneminde diğer çok sayıda konu gibi tatil günleri, izinler, çalışma süreleri hakkında bir yeknesaklık elde etme gayreti dikkat çekmektedir.

Çalışmamızda İslam hukuku merkezli geniş bir hukuk sistemine sahip olan Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süre içerisinde tatil günleri, izinler, çalışma süreleri ve bunlara dair uygulamalar ile karşılaşılan problemler ağırlıklı olarak arşiv belgelerine göre ele alınacaktır.

1. İslam Hukuku Açısından Dinlenme, İzin ve Hafta Tatili

İslam hukuku, kendisine ait bir disipline ve sistematığe sahiptir. Bu açıdan bakıldığında modern hukukun ön plana çıkardığı bazı konu ve kavramlara İslam hukukunda aynı isim ve bağlamlarda şahit olamamamız normal bir durumdur. Özellikle sanayi devriminden sonra hızla müstakil bir nitelik kazanan iş ve sosyal güvenlik hukukunun ele aldığı konu ve kavramlar, İslam hukukunda ihmal edilmiş, çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. İslam hukukunda çalışma hayatıyla ilgili konuların, bu arada çalışanların, yeme, içme, dinlenme gibi tabii ve ibadet gibi manevi hak ve ihtiyaçlarının klasik fıkıh kitaplarının daha çok "icâre" bölümünde veya "buyû", "ıstisnâ", "vekâlet" gibi kısımlarda dolaylı olarak ele alındığı

* Dr., Büyükelçi, Ankara / TÜRKİYE, hasandogan1@gmail.com

görülmektedir.¹ İslam hukukçuları iş akdi açısından öğretmenlik, işçilik, memurluk vb. meslekler arasında bir fark gözetmemişler, iş akdine “icâre-i âdemî” adını vermişler² ve ücret karşılığı çalışan veya belli bir işi üstlenen kimseleri genelde “ecîr-i hâs” ve “ecîr-i müsterek” şeklinde iki başlık altında ele alarak ortak hükümlere tabi tutmuşlardır³.

Konumuzla ilgili olarak, anılan farklı başlıklar altında temin edebileceğimiz bilgiler ışığında, İslam hukukunun işçi çalıştırmaya tanıdığı meşruiyet, çalışanların istirahat hakkına bakışı, çalışılmayan süre için ücret ödenmesi ve çalışanlar için standart bir hafta tatilinin ön görülmüş olup olmaması meselesinin birbiriyle bağlantılı biçimde ele alınması elzemdir.

İslam hukukunda iş sözleşmesi yapmanın, işçi çalıştırmanın veya işçi olarak çalışmanın meşruiyeti Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet-i Nebî’ye dayanmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Musa’nın Medyen yolculuğu sırasında hayvanlarını sulamakta zorluk çeken iki kız kardeşe yardım etmesi sonrasında, kızlardan birinin babalarına O’nu işçi edinmesine dair ricada bulunduğu anlatılmaktadır⁴. İleride kayınpederi olacak Hz. Şuayp da bu talep üzerine Hz. Musa’yı yanında istihdam etmiştir. Konuya dair başka örneklere de rastlanmaktadır⁵.

Hz. Peygamberimiz (SAV) :

“*Hiç kimse kendi el emeğinden daha temiz bir kazanç edinmemiştir*”⁶ buyurmuş, böylece emeğe verdiği değeri vurgulamıştır. Hem Kur’ân-ı Kerim ve hem de Sünnet-i Nebî’de işçi haklarına riayet hususunda uyarılara yer verildiği görülmektedir:

“Kardeşleri Şuayb; Medyen (kavmine)’e şöyle dedi: “Ey kavmim Allah’a kul olun! O’ndan başka sizin ilâhınız yoktur. Rabbinizden size beyyine (bir mucize, ispat edici bir açıklama) gelmiştir. Artık ölçü ve tartıya vefa edin (tam ve doğru ödeyin). İnsanların eşyalarının değerini eksiltmeyin. Yeryüzünde, O’nun islâhından sonra fesat (bozgunculuk) çıkarmayın. Şâyet mü’minler iseniz, işte bu sizin için hayırlıdır.”⁷

¹ Hayrettin Karaman, *İslam’da İşçi-İşveren Münasebetleri*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 39; Ahmet Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı (Özel Hukuk II)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, III, 276.

² Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı (Özel Hukuk II)*, III, 276.

³ Burhânüddin Ebûl-Hasen Ali b. Ebû Bekr b. Abdülcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l Mübtedî*, I-IV, Şeriketü Dâri’l-Erkam b. Ebî’l-Erkam, Beyrut (t.y.), III, 239.

⁴ Kasas Suresi, 28: 27.

⁵ Kehf Suresi, 18: 77.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce, *Sünen*, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, (Kitâbu’t-Ticârât), II, 723-724.

⁷ Arâf Suresi, 7: 85.

İşçilerin çeşitli hakları Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Nebî'de açık biçimde ortaya konmuştur. Yaptığı işin karşılığını tam olarak alabilmek,⁸ sağlıklı ve insani çalışma koşullarına sahip olmak işçilerin ve tüm çalışanların en mühim haklarıdır. Sağlıklı ve insani çalışma koşullarının temini hususunda Hz. Peygamber (SAV)'in şu uyarısı dikkat çekmektedir:

“Çalışanlarımız sizin işlerinizi yapan kişilerdir. Allah onları sizin ellerinizin altına verdi, isteseydi sizi onların elleri altına sokabilirdi. Öyleyse yanımızda çalıştırdıklarınıza yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin. Onlara güçlerini aşan iş yüklemeyin. Eğer güç bir iş yapmalarını isterseniz, siz de onlara yardım ediniz.”⁹

Çalışanlara yapamayacakları iş yüklememek, genel bir yaklaşımın zeminini meydana getirmektedir. Dinlenmelerine fırsat tanımadan işçileri sürekli çalışmaya zorlamak, onları güç yetiremeyecekleri bir işle karşı karşıya getirmenin tipik bir görünümüdür. Buna göre dinlenmek ve insan tabiatına uygun sürelerde işçi çalıştırmak İslam'ın inanç ve hukuk sisteminin vurguladığı hususlardan biri olarak algılanmalıdır.

Çalışılmayan süre için ücret ödenmesi meselesine dair dikkat edilmesi gereken hususlar, akit serbestisi, örf ve kamu düzenidir. Çalışma sürelerinin belirlenmesinde İslam hukukuna göre tarafların hizmet akdini imzalarken sergiledikleri rızalarının belirleyici olduğunu¹⁰, ancak bunun örf ve kamu otoritesinin düzenlemelerinden tümüyle bağımsız bir nitelik taşımadığını söyleyebiliriz. Çalışma süresinin hizmet akdinde açıkça belirtilmemiş olması durumunda ise örf- günümüzde daha çok kanuna- müracaat esas alınmaktadır¹¹.

⁸ Hz. Peygamber (SAV)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

“Cenab-ı Allah buyurdu ki, kıyamet günü üç kişi beni karşılarında bulacaktır (hasmıym): Benim adımı kullanmak suretiyle haksızlık yapan, özgür bir insanı satın onun parasını yiyen, işçi çalıştırıp ücretini ödemeyen” Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, (Kitâbu'l-İcâra), III, 50.

⁹ Ebû'l-Huseyn el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, (Kitâbu'l-Eymân), II, 1283.

¹⁰ Hoca Emin Efendizade Ali Haydar, *Düvri'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Matbaa-i Tevsi' Tıbbât, İstanbul 1330 h., I, 826-827 (Mecelle Madde 495); Ahmet Akgündüz, Eski Ve Yeni Hukukumuzda İşçinin Çalışma Süresi-İstirahat-Ta'til ve İbadet Hakkı

<https://osmanli.org.tr/eski-yeni-hukukumuzda-iscinin-calisma-suresi-istirahat-tatil-ibadet-hakki/> (E.T. 13 Temmuz 2018); Hayrettin Karaman, İslâm'da İşçi-İşveren İlişkileri Hakları, Anlaşmazlıklar, Çözümler <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0301.htm> (E.T. 13 Temmuz 2018)

¹¹ Muhammed Fehr Şakfe, “İşçinin Vazifeleri ve Hakları”, Çev. İhsan Toksarı, *İş Ahlakı Dergisi*, Cilt 5, Sayı 12, Kasım 2012, s. 190.

Bu konuda Mecelle’de yer alan:

“*Bir kimsede bir gün işlemek üzere bir ecir tuttuğu surette, güneşin doğmasından ikindiye kadar yahut güneşin doğmasından batışına kadar işlemek hususunda örf-i belde ne ise ona göre amel olunur*” şeklindeki madde bu hususa açıklık getirmektedir.¹² Bu maddede örfteki gün ile gün doğumu ve batımı arasındaki sürenin bir üst sınır olarak kastedildiği anlaşılmaktadır.¹³

İşçinin çalışmak üzere hazır bulunması, ancak kendisine bir iş verilmediğinden dolayı çalışmaması hali, çalışılmayan süre için ücret ödenmesi konusunda farklı bir yere sahiptir. Burada işçinin çalışmamak gibi bir iradesi bulunmadığından ücretinden mahrum bırakılması söz konusu değildir¹⁴. Aksi takdirde maaşından çalışmadığı zamanın payının düşürülmesi ve sözleşmedeki diğer müeyyideler gündeme gelecektir¹⁵. Bu hususta Mecelle’de şöyle bir madde bulunmaktadır:

“Hususi ücretli icâre müddetinde çalışmaya hazır olduğu vakit, ücrete hak kazanır, bilfil çalışması şart değildir. Fakat çalışmaktan imtina edemez. Eğer imtina ederse, ücrete hak kazanamaz”¹⁶

İslam dininin temel kaynaklarında dinlenme amacıyla belirli bir tatil zamanı tespit edilmemiştir. Ne Hz. Peygamberimiz (SAV) ne de Râşit Halifeler döneminde Cuma veya haftanın herhangi bir günü tatil edilmemiştir¹⁷. İslam dininde toplu namaz ibadetinin gerçekleştiği Cuma günü, Kur’ân-ı Kerim’de:

“*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişini bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*”¹⁸ ayet-i kerimesiyle açıkça vurgulanmakla birlikte, bugünün tatil olduğu anlamı çıkartılamaz. Cuma günü iş görülmesi veya alışveriş yapılması sakıncalı olan vakit ile ilgili, ağırlıklı olarak, iç ezanın okunmasından namaz kılınmaya kadarki zaman anlaşılmıştır. Bununla birlikte İslam âlimleri, Cuma gününün özellikleri göz önüne alındığında, eğer haftanın bir günü tatil yapılacaksa, bunun Cuma olması gerektiği yönünde neredeyse hemfikir olmuşlardır¹⁹.

¹² Ali Haydar, I, 826-827. (Mecelle, Madde 495)

¹³ Ramazan Altunay, “Erken Dönem İslâm Toplumunda Zaman (Gün-Ay-Mevsim-Yıl) Anlayışı ve Günlük Hayata Etkileri”, Dinî Araştırmalar, Cilt 7, Sayı 21, s. 234.

¹⁴ el-Merginâni, el-Bidayeti’l Mübtedi, III, s.241. Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabiyyi, Beyrut, 2004

¹⁵ Ebûbekir Muhammed b. Ahmed el-Hanefî es-Serahsî, *Kıtabu’l-Mebstât*, Dâru’l-Marife, Beyrut (t.y.), XV, 163.

¹⁶ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Madde 425; Ali Haydar, I, 698.

¹⁷ Altunay, s. 227.

¹⁸ Cuma Suresi, 62: 9.

¹⁹ Hayrettin Karaman, “Cuma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, 85.

Cuma günü ilk defa Emevî Valisi Ziyâd b. Ebîhi zamanında davaların görülmediği gün olarak belirlenmiş ve böylece kısmen tatile dönüşmüştür²⁰. Emeviler, Abbasiler ve takip eden ilk İslam devletlerinde görülen resmî dairelerin Cuma günü tatil edilmesi uygulaması, sonraki dönemlerde de bazı değişikliklerle birlikte devam etmiştir²¹. Bununla beraber İslam hukukunda Cuma gününün istirahat günü olması, çalışma yasağına tabi tutulması söz konusu edilmemiştir. Haftalık istirahat için hangi günün seçileceği ve benzeri hususlarda daha çok taraflar arası anlaşmaya, hizmet akdine ve genelde mevcut örf riayet edilmesi esas tutulmuştur²².

2. 19. Yüzyılda Hafta Tatili'ne Dair Alınan Kararlar

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren medreselerin Salı günleri tatil yapmaya başladığı ve bunun Cumhuriyet'e kadar devam ettirildiği bilinmektedir. 1550-1557 yılları arasını kapsayan bir araştırmada, Osmanlı inşaat sektöründe Cuma gününün hafta tatili olduğunu göstermektedir. Yahudi işçilerin Cumartesi, Hristiyanların ise Pazar günü çalışmadıkları kayıt altına alınmıştır²³.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. Yüzyıla kadar resmî daire ve farklı düzeyde eğitim veren medreselerde ayrı gün ve sürelerde tatil uygulanagelmıştır. Devlet meselelerinin yoğunluk kazandığı ve ciddi savaşların olduğu bazı dönemlerde tatillerin iptal edildiği de bir vakıdır.

Hafta tatili konusunda standart oluşturma gayretleri, ancak 19. Yüzyılın ortalarına doğru, özellikle Tanzimat'la birlikte görülmeye başlamıştır. Nitekim II. Mahmud dönemine ait bir hatt-ı hümayûndan anlaşılacağı üzere, Tanzimat dönemine kadar hafta tatili konusunda Padişahların da esnek davrandığı, belirli bir güne sabitlenmesi yönünde ısrarcı olmadıkları ve bu durumun kurumlara göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Meclis-i Şûrâ'nın Pazar ve Salı günleri toplanmasının uygun görüldüğünü belirten sadaret tezkiresine²⁴ II. Mahmud, "*Benim vezirim, merâm haftada bir iki gün bir yerde cem' olub vâki' olan umûr-ı devleti müzâkere ve tedbir etmektir. Kangı gün olsa be'is yokdur. Hemân Hakk Teâlâ tebdirimizi takdîre muvâfık eyleye.*"²⁵

²⁰ Altınay, s. 227.

²¹ Cevdet Küçük, "Hafta Tatili", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, 130-131; Altınay, s. 227.

²² Mustafa Yayla, "Hafta Tatili", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, 133.

²³ Yayla, a.g.m., s. 133.

²⁴ Cemal Tukin, "Yakın Çağ Tarihimizde Hafta Tatili", *TD*, I/2 (1950), s. 141.

²⁵ *BOA. HAT. 277 / 16297.*

ifadeleri ile bu konuda ısrarcı olmamıştır. Sunulan tezkire; o günlerde Perşembe ve Pazartesi olmak üzere haftada iki kez Bâb-ı Âlî ve Fetvahane’de toplanan Meclis-i Şûrâ’ya; Tophane, Lağımçı ve Humbaracı neferlerinin talim günleri olmasından ve buralara ocak ağalarının da iştirak etmesinden dolayı, bazı görevlilerin katılmadığı ifade edilmektedir²⁶.

Tanzimat’ın ilanından bir süre önce yapılan düzenleme ile devlet memurlarının hafta tatili önce Perşembe günü ardından Pazar da ilave edilerek iki gün olarak belirlenmiştir. Ancak bu durumun da uzun süre devam etmediği ve kısa bir süre sonra, Tanzimat’ın ilanı günlerinde, hükümet birimlerinde hafta tatilinin tekrar Perşembe gününe alındığı görülmektedir²⁷.

Hafta tatili uygulaması, bazı yargı organı ve yüksek mahkemelerde ise farklılık göstermiştir. Bu kurumların Tanzimat dönemi ile birlikte iş yükünün artmasından dolayı, hafta tatilleri hükümet birimleri ile aynı güne çekilmiştir. Bu cümleden olarak II. Mahmud’un kurduğu ve reformların icrasını denetleyen yüksek yasama ve yargı organı Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye’nin kuruluşunda benimsenen Perşembe, Cuma ve Pazar olmak üzere üç günlük tatil uygulamasından 3 Şubat 1840 tarihinde vazgeçildiği ve sadece Perşembe günlerinin hafta tatili olması gerektiği irade ile karara bağlanmıştır²⁸.

17 Ocak 1842 tarihli bir irade ile hafta tatili, Müslüman memurların izin günü olan Perşembe’nin ertesi yani Cuma günü de işe gelmediklerinin tespit edilmesinden dolayı, Cuma gününe alınmıştır²⁹.

İrade ile Hükümette, Seraskerlikte, hazinelerde görevli olanlar ve diğer memurların, tatil günleri Perşembe olsa bile, ertesi gün Cuma olmasından dolayı çoğunlukla o günü de tatile kattıkları belirtilmektedir. Bu açıdan Cuma günü, diğer çalışma günleri kadar işlerin yürütülemediği, tatilin Cuma gününe alınması ile

²⁶ Tezkirede gerekçe şu şekilde ifade edilmektedir: “Muktezâ-yı irâde-i seniyye-i şehriyârleri üzere el-hâletü-hâzihî haftada iki def’a Bâb-ı Âlî ve Hâne-i Fetvâ-penâhîde ‘akd olunmakta olan Meclis-i Şûrâ Pençşembe ve Pazartesi günleri olmakda ise de zikr olunan Tophâne-i Âmîre ve Lağımçı ve Humbaracı neferâtının ta’lîm günleri olub vâki’ olan ta’lîmlerde ocak ağalarının dahî berâber bulunmaları lâzîmeden olduğundan mâ’adâ ...” BOA. HAT. 277 / 16297.

²⁷ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 64.

²⁸ BOA., İ. DH. 8 / 380. Bu irade, gecikmeden uygulamaya geçirilmek üzere aynı gün, 29 ZA 1255 (m. 3 Şubat 1840) tarihinde, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye Reisi’ne gönderilmiştir. BOA. BEO. *Aynıyyât Defteri*, *Numara/Sayfa* 766 / 162.

²⁹ BOA., İ. DH. 50 / 2482. Hafta tatilinin Cuma gününe alındığına dair karar, 2 gün sonra Serasker Kâimmakâmı Paşa’ya, Maliye Nazırı’na, Umûr-ı Hâriciye Nazırı’na, Harbiye Nazırı’na, Evkâf-ı Hümâyûn Nazırına, Emtia Gümrüğü Emîni’ne ve Darbhâne-i Âmîre Nazırı’na bildirilmiştir. BOA. *Buyruđu Defteri*, *Numara/Sayfa* 3 / 54; BOA. BEO. *Aynıyyât Defteri*, *Numara/Sayfa* 767 / 46.

diğer günlerde işlerin daha iyi takip edileceği ve bu güne de hürmet edileceği ifade edilmektedir. Sultan Abdülmecid'in bu emrinde Müslümanlar ifadesi geçmemekle birlikte verilen kararın Müslüman memurları kapsadığı aşikârdır. Bu irade ile birlikte, gümrük ve vergi daireleri istisna olmak üzere, devlet dairelerinde 17 Ocak 1842'den 1 Haziran 1935 tarihine kadar hafta tatili Cuma günü olarak uygulanagelmıştır³⁰.

İşçi sınıfının mesai ve hafta tatili konusunda ise Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar genel bir standart oluşturulamamıştır. Bu durum, 31 Aralık 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden Şûrâ-yı Devlet'e gönderilen bir vesikada da açıkça ortaya konulmaktadır. Yazıda; Osmanlı memleketlerinde sanayi henüz tam anlamıyla inkişaf etmediği ve düzenli bir işçi sınıfı olmadığından resmî ya da özel olsun bütün ticari ve sanayi kurum-kuruluşlarında çalışan görevli ve işçilerin bağlı oldukları din ve mezhebe göre hafta tatilini yaptıkları belirtilmektedir. Bu tarihlerde Ticaret ve Zirâat Nezâreti tarafından hazırlanan "*Hafta Tatili ve Müddet-i Mesâit Kararnâmesi*", 26 Ağustos 1919'da Şûrâ-yı Devlet'e sunulmuştur³¹. 3 Mayıs 1920'ye kadar yazışmaları devam eden³² bu kararname de hayata geçirilememiştir. Sonuç olarak başta 1908 yılı olmak üzere devam eden ve temelinde ücret artırımını talep edilen grevlere rağmen³³ II. Meşrutiyet yıllarında da işçi sınıfının çalışma süreleri konusunda kolaylaştırıcı bir mevzuat yürürlüğe konulamamıştır.

3. Hafta Tatili'ne Dair II. Meşrutiyet Dönemi Uygulamaları

1842 yılından itibaren, Osmanlı Devleti'nde hafta tatili olarak Cuma gününün belirlenmesine rağmen, bu konuda İstanbul ve taşrada bazı aksaklıkların olduğu Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Sadaret'ten 15

³⁰ *Resmî Gazete*, Sayı 3017, Kanun Kabul Tarihi 27/5/1935; Kanun No: 2739; Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*, s. 192; BOA. DH. EUM. MEM. 84 / 9; 85 / 25; 87 / 30. II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere, Rüsûmât Müdüriyyet-i Umûmiyyesi kararı gereği; Gümrük dairelerinin, İstanbul ve bazı mahallerdeki vergi dairelerinin hafta tatili Pazar günüdür. BOA. DH. İD. 59 / 70. Bu dairelerden bazıları, tatil günlerinin İslami hassasiyet ve ticarete hâlel getirmeyeceği gerekçelerinden dolayı Cuma'ya alınması talebinde bulunmuşlardır. Örneğin Kal'a-i Sultâniyye Rüsûmât İdaresi, 16 Haziran 1914 tarihli arıza ile talep etmiş; Rüsûmât Müdüriyyet-i Umûmiyyesi, 29 Eylül 1914 tarihinde bu talebi; Cuma ve Pazar günleri nöbetleşe olarak personelin yarısının çalışması diğer yarısının izinli sayılması şeklinde onaylamıştır. Zira bu tarihlerde İstanbul gümrüklerinde de haftalık tatil uygulaması bu şekilde yapılmaktaydı. BOA. DH. İD. 59 / 82.

³¹ "*Memâlik-i 'Osmâniyye dâhilinde sanâyi'* henüz kemâliyle inkişâf etmediği ve muntazam bir 'amele teşkilâtı olmadığı gibi resmî ve husûsî müessesât ve teşebbüsât-ı snâiyye ve ticâriyye ve hayriyye müstahdemîn ve 'amele-i mevcûdesinin de esâsen mensûb oldukları edyân ve mezâhibe göre eyyâm-ı ta'tîliyyeden istifâde eyledikleri ..." BOA. ŞD. 1268 / 27.

³² BOA. BEO. 4631 / 347259.

³³ Cem Doğan, "Türk İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri Alanına Uzlaştırma Kurulunun Girişi: Ta'til-i Esgâl Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 31 (Bahar 2012), s. 280.

Ağustos 1895'te Ankara Vilayeti'ne gönderilen bir tezkirede; hükümet dairesinde Cuma'dan başka Pazar günü de resmen tatil edilerek işlemlerin geciktirildiğine dair şikâyet olduğu belirtilerek uyarı yapılmıştır³⁴.

Aynı minval üzere 1909 yılına gelindiğinde Şurâ-yı Devlet memur ve müstahdemlerinin Pazar günleri işe gelmediği tespit edilmiş ve bu konuda Sadâret'ten katî bir ikaz gerçekleşmiştir. Şurâ-yı Devlet Riyâseti'ne 15 Şubat 1909 tarihinde gönderilen yazıda; o zamana kadar tetkik edilmek üzere Şurâ-yı Devlet'e sunulan kanun layihalarının incelenmesinin gecikmesinden ve kendilerine gönderilememesinden dolayı Meclis-i Mebûsân tarafından şikâyette bulunduğu belirtilmiştir. Layihaların incelenmesi konusunda hızlı davranılması, hafta tatilinin Cuma günü olmasına rağmen Şurâ-yı Devlet memur ve müstahdemlerinin Pazar günleri de işe gelmediklerinin haber alındığından bunun asla kabul edilemeyeceği ve çalışanların tatil dışındaki günlerde akşama kadar mesai vermeleri gerektiği konularında uyarılmışlardır³⁵.

Tatil günlerinde bile devlet kurumlarında yeterli sayıda memur bulundurulması konusunda hassasiyet gösterilmiş, bu durum aksaklık görüldüğünde sürekli ikaz edilmiştir. 2 Mayıs 1906 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden Dârülaceze Müdürlüğü'ne gönderilen tezkire bu husustadır. Dârülaceze'de tatil günlerinde memurlardan yeterli sayıda nöbetçi bulundurulması, bu sayede orayı ziyaret etmek arzusunda bulunanların mevcut ürünleri görebilmeleri ve lâzım olan şeyleri satın alabilmelerinin temin edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Uyarıda ustaların imalathanelerden uzaklaşmamaları gerekirken geçen Cuma günü yalnız bir nöbet tabibi ile kapıcıdan ve bir iki hademeden başka kimsenin bulunmadığı ve imalathanelerin kapalı olduğu ifade edilmiştir. Sayısı bine yakın ve çoğunluğu hasta olan acezenin böyle bir iki hademeye emanet edilmemesi ve mutlaka gerekli memurlar dışında baş hademe ve eczacı gibi sürekli personel bulundurulması ve görevlilerin görev yerlerini terk etmemeleri gerektiği hatırlatılmıştır³⁶.

³⁴ BOA. DH. MKT. 412 / 11.

³⁵ BOA. ŞD. 3197 / 62.

³⁶ “Dârülaceze’de eyyâm-ı ta’tilîyyede me’mûrînden birkaçının münâvebeten olsun mevcûd bulunması ve tenezzüh vesilesiyle ol taraflara gidiub de Dârülhayr’ı ziyâret etmek arzusunda bulunanlar sanâyi-i mevcûdeyi görmek ve lâzım olan şeyleri mübâyâ’a ve sipariş eylemek isteyecekleri cihetle ustaların i’mlât-hânelerden infikâk etmemeleri iktizâ eder iken geçen Cum’a günü yalnız bir nöbet tabibi ile kapıcıdan ve bir iki hademeden mâ’adâ kimse bulunmadığı ve i’mlât-hânelerin kapalı olduğu haber verildi. Adedi bine karîb ve ekserîsi ‘atîl ve marîz olan ‘acezenin böyle bir iki hademeye teslim edilmesi ve me’mûrîni lâzîme ile ser-hademe ve eczacı gibi mütemâdiyen bulunması icâb eden müstahdemînin terk-i vazîfe ile evine berîye imrâr-ı evkât etmeleri gayr-ı câiz ve haklarında mes’ûliyyeti mücib bulunmuş olduğundan ba’demâ zâtlınız bulunamadığımız günlerde başkâtibin dairesinden infikâk etmemesi ve me’mûrîn ve hademe ve sâirenin îfâ-yı hüsn-i vazâife mütemâdiyen ikdâm ettirilmesi zımnında icâb-ı hâlin îfâsı siyâkında tezkire terkâm kılındı efendim.” BOA. DH. MKT. 1075 / 60.

Osmanlı Devleti'nde 1842 yılından yıkılışa kadar uygulanagelen Cuma tatili konusunda hassasiyet gösterilmiş ve o güne denk gelen bazı resmî görüşmeler dahi iptal edilmiştir. Bu cümleden olarak 18 Kasım 1908 Çarşamba günü Sadâret'ten Yıldız Sarayı'na gönderilen tezkirede; patrikliğe yeni atanan Ermeni Patriğinin Cuma günü Mabeyn-i Hümayûn'u ziyareti, devlet dairelerinin tatil olması nedeniyle başka bir güne ertelenmiştir³⁷.

4. II. Meşrutiyet Döneminde Diğer Resmî-Günlü Tatil ve İzinler

Osmanlı Devleti'nde padişahın tahta cülûs günü ve yıldönümlerinde, kılıç kuşanma merasiminde, Kurban ve Ramazan bayramlarında, Hz. Peygamberimiz (SAV)'in doğum günlerinde, Meşrutiyet'in ilanı yıldönümünde, meclis açılışında ve benzeri durumlarda o gün yapılacak kutlama ve törenden dolayı devlet daireleri tatil edilmiştir. Bazen de padişahın bir seyahatten dönüşünde veya havaların aşırı sıcak olmasından dolayı devlet dairelerinin tatil edildiği bir vakıadır.

II. Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 23 Temmuz 1908'e denk gelen rûmî tarihle 10 Temmuz günü, milli bayram ilan edilmiş ve kutlamalar yapılmış, bu yüzden resmî daireler de tatil edilmiştir. 1 Temmuz 1909'da Meclis-i Vükelâ'da alınan kararla; "*Meşrûtiyet'in teyid ve tahkîmi ve ezhân-ı umûmiyyede takrîri maksadına hâdim olacak esbâbdan...*" denilerek bu günün milli bayram ilan edilmesinin ve törenler yapılmasının gerekçeleri ortaya konmuştur. Böylece Meşrutiyet idaresi daha güçlü ve sağlam kılınacak ve kamu zihninde yer bulacaktır³⁸.

Bununla birlikte herhangi bir savaş durumunda veya olağanüstü halde milli bayram kutlamaları da kısıtlanmış ve hatta devlet dairelerinin o gün çalışması yönünde karar alınmıştır. Nitekim 10 Temmuz 1913 tarihinde II. Balkan Savaşı'nın mevcut durumu nedeniyle devlet daireleri tatil edilmemiştir³⁹. Yine I. Dünya Savaşı'na denk gelen 9 Eylül 1916 tarihinde ise Dâhiliye Nezâreti'nce alınan bir kararla; 2 Ekim 1911 tarihli genel tebliğ hükmü hatırlatılarak, memurların savaş hali devam ettiği müddetçe görevlerinin başında bulunmaları ve mecburi bir durum olmadığı sürece izin almamaları belirtilmiştir⁴⁰.

Yine II. Meşrutiyet'in ilanını müteakiben 17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Umûmî'nin açılışı münasebetiyle açılışa devlet erkânı da davet edilmiş, bu münâ-

³⁷ BOA. Y.PRK.BŞK. 79 / 67.

³⁸ BOA. MV. 129 / 38.

³⁹ BOA. BEO. 4198 / 314805. Sadâret'ten Şûrâ-yı Devlet ile Dâhiliye ve Maârif Nezâretlerine, dairelerde tatil yapılmamasına dair resmî yazı, 22 Temmuz 1913'te, milli bayramdan bir gün önce tebliğ edilmiştir. BOA. DH. MTV. 37 / 7; BOA. ME. MKT. 1188 / 33; BOA. ŞD. 2823 / 30.

⁴⁰ BOA. DH. HMŞ. 24 / 26.

sebetle tören günü tüm devlet daireleri tatil edilmiştir. 15 Aralık 1908'de, açılıştan iki gün önce, Sadâret'ten Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen tezkirede; Meclis-i Umûmî'nin Kânûn-ı evvelin dördüncü Perşembe günü açılacağı, açılış günü tüm resmî dâirelerin tatil edildiği ve gerekli yerlere ve vilayetlere tebligâtın yapıldığı ifade edilmektedir⁴¹.

Sultan Mehmed Reşad'ın 10 Mayıs 1909 Pazartesi günü gerçekleşen kılıç kuşanma töreni münasebetiyle de bütün resmi daireler tatil edilmiş sadece posta işlemlerinin devam ettiği şubelerde birkaç nöbetçi memur bırakılmıştır⁴².

Sultan Mehmed Reşad'ın tahta cülusunun birinci yılı münasebetiyle, 24 Nisan 1910 tarihinde, Sadâret'ten Dâhiliyye, Harbiyye ve Bahriyye Nezâretleri ile diğer devlet dâirelerine gönderilen talimatla o günün tatil edileceği belirtilmiştir. Meclis-i Vükelâ kararıyla alınan tatilin gerekçesi olarak; Padişahın cülûs tarihine denk gelen 27 Nisan 1910 tarihinde gündüz-gece İstanbul ve vilayetlerde gerçekleştirilecek program gösterilmiştir⁴³. Bir gün sonra Maârif idârelerine gönderilen talimat ile cülûs nedeniyle 27 Nisan'da Maarif daireleri ve mekteplerin de tatil edildiği duyurulmuştur. İstanbul Maârif Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda idarenin ve mekteplerin yanı sıra Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin adı ayrıca zikredilmektedir⁴⁴. Cülûs yıldönümü münasebetiyle devlet dairelerinin tatil edilmesi geleneği sonraki yıllarda da devam etmiştir⁴⁵.

Padişahın Rumeli seyahatini tamamlayarak İstanbul'a geldiğinde de o günün Meclis-i Vükelâ kararıyla tatil edildiği görülmektedir. Nitekim Sultan Mehmed Reşad, seyahatten 26 Haziran 1911 tarihinde alaturka saatle 5'te İstanbul'a geleceğinden, karşılama töreni icrası kararlaştırılmış ve o gün bütün devlet daireleri ve mekteplerin tatil edildiği İstanbul Maârif Müdürlüğü ile yüksek mekteplere iki gün önceden bildirilmiştir⁴⁶. Aslında o günün tatil edilip edilmeyeceği hususu,

⁴¹ BOA. DH. MKT. 2683 / 70; 2684 / 22.

⁴² Kılıç kuşanma merasimi münasebetiyle resmi dairelerin tatil olunacağı tebligatı üzerine Postahâne tarafından ne şekilde hareket edileceği sorulduğundan, merasimden bir gün önce, 9 Mayıs 1909'da, Dâhiliyye Nezâretü'nden Posta ve Telgraf Nezâretü'ne bu minvalde bir cevap yazılmıştır. BOA. DH. MKT. 2801 / 78; 2807 / 25.

⁴³ BOA. BEO. 3738 / 280280; BOA. ME MKT. 1151 / 43.

⁴⁴ "... yevm-i mezkûrda bi'l-'umûm devâir-i Ma'ârif ile mekâtibin ta'til edilmesi lüzûmu beyân olunur." BOA. ME MKT. 1151 / 43.

⁴⁵ Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkışının ikinci yıldönümü, 14 Nisan 1327 (m. 27 Nisan 1911) tarihine denk gelmiştir. BOA. DH. MTV. 34 / 10.

⁴⁶ BOA. ŞD. 2802 / 54; BOA. ME MKT. 1171 / 51; 1172 / 53; BOA. BEO. 3907 / 292968; BOA. DH. MTV. 25 / 57.

Maârif-i Umûmiyye Nâzırı tarafından 20 Haziran 1911'de Sadâret'e sorulmuş; aynı gün Sadâret'ten gelen cevapta resmî dâirelerin tatiline dair henüz bir karar alınmadığı ifade edilmişti. Ancak 4 gün sonra yazılan tezkire ile tatil kararı son anda duyurulmuştur⁴⁷.

Sultan Mehmed Reşad'ın Pazartesi günü İstanbul'a gelmesi nedeniyle yapılacak karşılama merasimi, mektep ve dairelerdeki çeşitli faaliyetlerin ertelenmesine sebep olmuştur. Nitekim Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin o güne tesadüf eden imtihanları, başka bir güne ertelenmiştir⁴⁸.

Kurban ve Ramazan bayramlarında memur ve işçilere ilk gün kesinlikle tatil yaptırılırdı. Ancak bayramların ikinci gününden itibaren devlet dairelerinin açık bulundurulup bulundurulmaması, ilgili Bakanların ve valilerin alacağı karara göre değişiklik gösterebilmekteydi. Genel anlamda tatil uygulanagelen bayramlarda iş yoğunluğuna göre mesai de yaptırılabilmiştir⁴⁹.

8 Mart 1910 tarihinde Meclis-i Mahsûs tarafından yapılan teklif sonucu yayımlanan irade örneğinden de anlaşılacağı üzere; II. Meşrutiyet yıllarında Hz. Peygamberimiz (SAV)'in doğum günü yıldönümleri de resmi tatil günü olarak belirlenmiş ve Sadâret'ten devlet dairelerine şu şekliyle genel tebliğât yapılmıştır: “*Fahr-i kâinât ‘aleyhi efdal’üs-salavât Efendimiz hazretlerinin vilâdet-i bâhir’ül-mes’adet-i nübüvvet-penâhileri yevm-i mübârekinin eyyâm-ı resmîyye-i ta’tîliyyeden ‘add olunması husûsuna Meclis-i Vükelâ kararıyla bi’l istîzân-ı irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Hilâfet-penâhi şeref-sudûr buyrulurarak tebliğât-ı umûmiyye icrâ kılınmıştır, efendim.*”⁵⁰. Bu kararın alınmasında Beyrut Vilayeti ulema ve müderrisleri tarafından Hz. Peygamberimiz (SAV)'in doğum gününün resmi tatil yapılması talebini içeren telgraf etkili olmuştur⁵¹. 1911 senesinde bu tebliğâtın daha açık bir şekilde yapıldığı görülmektedir. “Şehr-i Rebî’ül-evvelin gurre-i Cum’a gününden mu’teber olmasına binâen on ikinci Salı gecesi vilâdet-i

⁴⁷ BOA. BEO. 3907 / 292998.

⁴⁸ BOA. MF MKT. 1172 / 49.

⁴⁹ BOA. DH. MTTV. 33 / 1 / 96. Bu konuda Meclis-i Vükelâ tarafından 12 Kasım 1912 tarihinde alınan karar şu şekildedir: “*Bayramın birinci günü müstesnâ olmak üzere ikinci gününden itibaren gerek devâir-i devlette gerek vilâyâta icâb eden aklâmın açık bulundurulmasının nüzzâr ve vüldân takdirlerine bırakılması tensîb edilmekle âna göre vilâyâta tebliğât icrasının Nezâret-i müşârûn-ileyhâya iş’ârı ve devâir-i merkezîyyeye ma’lûmât i’tâsı tezekkür kılındı.*” BOA. MV. 171 / 8.

⁵⁰ Dâhiliyye, Mâliyye, Harbiyye Nezâretlerine gönderilen yazıda fazladan: “*Nezâret-i celtlelerince de devâir-i merbûtaya ve telgrâfta vilâyâta ve elviyye-i gayr-ı mülhakaya iş’âr-ı keyfiyyetine himmet*” ifadesi yer almaktadır. BOA. BEO. 3716 / 278631; BOA. DH. EUM. THR. 28 / 9; BOA. ML. EEM. 790 / 6.

⁵¹ BOA. İ. İLM. 9 / 2.

bâhir'üs-sa'âde Hazret-i risâlet-penâhiye müsâdif olacağına dâir İstanbul Kadılığı'ndan tanzîm olunan i'lâm ... ve leyle-i mukaddese-i mebhûs-ı 'anhâda *bermu'tâd cevâmî*' ve *mesâcid-i şerîfe minâreleri kanâdîl ile tezyîn ... olunarak devâir-i lâzimeye teblîgât icrâ kılınmış olmağla...*" ifadelerinin geçtiği tezkirede İstanbul Kadılığı tarafından tespit edilen o günün tatil olduğuna dair resmî dairelere tebligat yapıldığı belirtilmektedir.⁵²

Hava sıcaklığı münasebetiyle de devlet dairelerinin tatil edildiği Osmanlı Arşivi belgelerinden anlaşılmaktadır. 1910 yılı yazında aşırı sıcakların yaşanmasından dolayı 4 Temmuz 1910 tarihinde, Meclis-i Vükelâ kararıyla, İstanbul'da hükümet daireleri Ağustos ayının sonuna kadar Pazar günleri de tatil edilmiştir⁵³. Sıcak tatillerinin diğer şehirlerde de geçerli olup olmadığı hususu, vilayetlerden Dâhiliye Nezâreti'ne sual edilmiştir. Bu kapsamda Konya Vilayeti'nin 18 Temmuz 1910 tarihli yazısına iki gün sonra cevap veren Dâhiliye Nezâreti'nce; bu tatilin Dersâadet'e mahsus olduğu, oralarda da aşırı sıcak yaşanması halinde tatile ihtiyaç hissedilirse, Ağustos sonuna kadar geçerli olacak herhangi bir günün belirlenmesinin Vilayetin takdirinde olduğu ifade edilmiştir⁵⁴. Aynı ifadeleri içeren tezkireler, o tarihlerde Canik, İzmit ve Kal'a-i Sultâniyye (Çanakkale) Mutasarrıflıklarına da yazılmıştır⁵⁵.

İstanbul ve bazı vilayet merkezlerinde uygulanmaya başlanan Pazar tatillerinin kendilerini de kapsamı için bazı Mutasarrıflıklar da başvuru yapmıştır. 23 Temmuz 1910 tarihinde Karesi Mutasarrıflığı, Ayvalık'ta hava sıcaklıklarının artış göstermesinden ve mekân darlığından zorlukla hizmet verilebildiğinden bahisle, tıpkı Aydın Vilayetinde olduğu gibi, Ağustos sonuna kadar Pazar günlerinin tatil yapılmasını talep etmiştir. Ahalisinin Hristiyan oranı yüksek olan Ayvalık'a da bu müracaattan dolayı izin verilmiştir⁵⁶. 1910 yılında alınan karara istinaden 1911 yılında da sıcaklıktan dolayı hükümet daireleri, Meclis-i Vükelâ kararıyla, yine Ağustos sonuna kadar hafta tatili olan Cuma'ya ek olarak Pazar günleri de ta-

⁵² BOA. DH. MTV. 37 / 1.

⁵³ BOA. MV. 141 / 97; BOA. BEO. 3774 / 283049; BOA. DH. MTV. 12 / 7; BOA. MF. MKT. 1155 / 97. Sadrazam tarafından Şûrâ-yı Devlet Riyâseti'ne gönderilen tezkirede şu ifadelere yer verilmektedir: "Havaların şu mevsimde sıcak gitmekte olması münâsebetiyle Ağustos nihâyetine kadar devâir-i Hükümetçe Pazar günleri dahil ta'til edilmesi Meclis-i Vükelâ kararıyla devâir-i merkezîyyeye ta'mîmen teblîğ edilmiş olmağla Riyâset-i celîlelerince de âna göre îfâ-yı muktezasına himmet buyurulması sıyâkında tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim." BOA. ŞD. 2795 / 42.

⁵⁴ BOA. DH. MUİ. 111 / 48.

⁵⁵ BOA. DH. MUİ. 115 / 30; 117 / 22.

⁵⁶ BOA. DH. MUİ. 117 / 44.

til edilmiştir. Meclis-i Vükelâ, 1911'de sıcak tatili kararını bir önceki seneye göre daha erken bir tarihte, 19 Haziran'da, almıştır⁵⁷.

19. Yüzyıl Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde gerek Tanzimat gerekse Meşrutiyet yıllarında memurlara günümüz Türkiye'sinde olduğu gibi evlilik ve ölüm izinlerinin verildiği görülmektedir. II. Meşrutiyet yıllarında doğum iznine dair herhangi bir kayda ise rastlanılamamıştır.

Yakının ölümü ve veraset işlemleri münasebetiyle, 19. Yüzyılda olduğu gibi, defin veya vefat işlemlerini takip etmek üzere II. Meşrutiyet yıllarında da gidilecek mesafeye göre 1 aydan 3 aya kadar izin verilebilmekteydi. Bu cümleden olarak Hicaz topçu neferi Üsküdarlı Şükrü Efendi'nin validesinin vefatı münasebetiyle bazı iş ve işlemleri yürütmek üzere 2-3 ay izin alarak İstanbul'a gelme talebine dair kız kardeşi tarafından bir dilekçe verilmiştir. Askerî Meclisçe uygun görüş bildirilmiş ve ardından 16 Nisan 1850 tarihinde Padişahın onayı ile 6 ay izin verilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁸. Yine Kayseri'de babası vefat eden İstanbul polis memuru Mustafa Efendi'ye 19 Aralık 1899'da 2,5 ay⁵⁹; kızının vefatı nedeniyle vilayet mektûbî memuru Zeynelabidin Reşid Bey'e ise 10 Şubat 1902'de 2 ay izin verilmiştir⁶⁰. İzmir Jandarma Tensikât Dâiresi'nde görevli Binbaşı İstefan Bey'e Roma'da vefat eden validesinin İngiltere'de düzenlenecek cenazesine katılmak üzere 25 Nisan 1910'da 3 ay izin verilmiştir⁶¹.

Bu minvalde evlenen memurların da düğün yeri mesafesine göre 2-3 ay evlilik izni aldığı görülmektedir. Mülkiye memurlarından kaymakam gibi idareci olanların izinleri sırasında yerlerine başkaları tayin edilmekteydi. Şubat 1907'de evlenmek için İstanbul'a gitmek isteyen Araç kazası seyyar frengi tabibi Yüzbaşı Abdullah Şakir Efendi'ye 2 ay⁶², 4. Ordu erkân-ı harbiye yüzbaşılardan İhsan Efendi'ye 3 ay⁶³ izin verildiği kayıtlarda yer almıştır.

⁵⁷ BOA. BEO. 3906 / 292921; BOA. DHEUM. MEM. 1 / 16. Meclis-i Vükelâ'nın aldığı Ağustos ayı sonuna kadar Pazar günlerinin de sıcak tatili yapıldığı kararı, Sultan Mehmed Reşad tarafından Şûrâ-yı Devlet'e ve Sadâret tarafından Nezâretlere 7 Haziran 1327 (m. 20 Haziran 1911) tarihinde bildirilmiştir. BOA. ŞD. 2802 / 47; BOA. MF MKT. 1172 / 62; BOA. ML. EEM. 850 / 5. Ayrıca bir başka kararda; "Havaların sıcak gümekte olduğu cihetle geçen sene itihâz olunan karâra tevfikan Ağustos nihâyetine kadar devâir-i hükümetçe Pazar günleri dahî ta'til edilmesi münâsib görüldüğünden ta'mînen devâire teblîgât icrâsı tezekkür kılndı." Denilmiştir. BOA. MV. 153 / 47.

⁵⁸ BOA. A. }MKT.NZD. 5 / 68.

⁵⁹ BOA. ZB. 156 / 65.

⁶⁰ BOA. DH. MKT. 2586 / 103.

⁶¹ BOA. İ. HB. 26 / 17.

⁶² BOA. DH. MTV. 1147 / 67.

⁶³ BOA. Y. MTV. 394 / 32.

5. II. Meşrutiyet Dönemi Memur ve Öğretmenlerin Yıllık İzinleri

II. Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde memurların bir sene veya daha fazla görev yapmaları ve amirlerinin onaylaması şartlarıyla senede bir ay izin süreleri bulunmaktaydı. Bir aylık iznini muhtelif zamanlarda ayrı ayrı kullanabiliyorlardı⁶⁴. Harcırah Kararnamesi'ne zeyl edilen 25 Temmuz 1910 tarihli Nizamname hükümüne, bir memurun kesintisiz en uzun izin süresi ise, eski iki yıla ait izinlerini de kullanabilmek koşuluyla 3 aydı. Bu süre zarfında memurlar maaşlarını kesintisiz olarak alırlar ve istedikleri yere gidebilirlerdi⁶⁵. Vali, mutasarrıf, vilayet tahrîrât müdürü, kaymakam ve Nezâret merkezi memurlarına Nezâretçe; diğer Dâhiliye memurlarına ise Vilâyet makamınca izin verilirdi⁶⁶. Vilayetlerde görevli memurlar, 10 Ekim 1908 tarihine kadar doğrudan doğruya bağlı oldukları Nezâret'ten izin talebinde bulunabiliyorlardı. Bu tarihte, Dâhiliye Nezâret'i'nce alınan bir kararlar idari mahzurları olan bu durumun önüne geçilmiş ve memurlar izin taleplerini ancak mensup oldukları Vilayet vasıtasıyla gönderebilmişlerdir⁶⁷.

Bir büroda çalışan memurların öncelikle izin talepleri toplandıktan sonra amirlerinin planı çerçevesinde ve/veya kura ile belirlenen tarihlerde izinlerini kullanabilirlerdi. Memur ve müstahdemlerin mazeretleri durumunda amirleri tarafından kendilerine ayda üç güne kadar izin verilebiliyor ve bu izinleri senelik izinlerinden düşülmüyordu. Hac farızasını yerine getirme veya hastalık durumlarında memurlara bir aydan fazla izin verilebilmekteydi. Hac münasebetiyle ilk defa izin aldığı anda memurun izinli olduğu sürece de maaşı ödenirdi. İzinleri bitiminde mesaiye başlamayanlar, bir hafta sonra müstafi sayılır yerlerine başka bir memur tayin edilirdi. Fakat bu durum hastalık veya vasıta bulamamak durumlarından kaynaklandı ise mazereti kabul edilirdi⁶⁸.

⁶⁴ BOA. DH. MTV. 7 / 10; 7 / 32.

⁶⁵ BOA. DH. HMŞ. 24 / 18; 24 / 22; BOA. DH. MTV. 17 / 3; 17 / 5; 17 / 6; BOA. DH. EUM. THR. 47 / 17; BOA. DH. MKT. 128 / 15. II. Meşrutiyet öncesinde de memurlara bir ay izin verildiğine ve izinlerini seyahatle geçirebildiklerine dair arşiv kayıtları bulunmaktadır. BOA. İ. HUS. 97 / 22; BOA. DH. MKT. 245 / 16; 381 / 44; 1113 / 13.

⁶⁶ BOA. DH. HMŞ. 24 / 17; BOA. DH. EUM. THR. 11 / 29; BOA. MF. MKT. 1171 / 64.

⁶⁷ BOA. DH. HMŞ. 24 / 16.

⁶⁸ 16 maddeden oluşan "Memûrînin Senede Bir Ay Mezûniyyetleri Hakkındaki Fıkârât-ı Nizâmiyye'nin Suver-i Tabûkiyyesini Mübeyyin İzhâmedir" BOA. DH. HMŞ. 24 / 17. II. Meşrutiyet yıllarında emeklilik hakları, "Memûrîn-i Mülkiyye Tekâüd Kânunu"na göre belirlenmiştir. Kanun'un üçüncü maddesi gereğince hizmet süresi 45 sene olmuş veya 65 yaşını tamamlamış memurların emekliliği mecburdu. Bununla birlikte 30 sene hizmeti olanlar ya da fennen ispatlamak koşuluyla bir hastalığı zuhur edenler emekliliğe hak kazanırdı. BOA. DH. MTV. 14 / 12; BOA. DH. EUM. THR. 8 / 16; BOA. DH. EUM. MH. 79 / 101; 263 / 86; BOA. DH. İD. 195 / 11.

Osmanlı Devleti'nde öğretmenlerin ve maarif memurlarının tümü ders tatili döneminde görev yerini terk etme imkânına sahip değildi. Memurlara tanınan senede bir ay izin kullanma hakkı öğretmenler için geçerli değildi⁶⁹. II. Meşrutiyet yıllarında eğitim-öğretim dönemi dışında memleketine veya başka bir yere gitmek isteyen maarif memur ve öğretmenleri, vilayetteki idarelerinden gerekçeleriyle birlikte izin talep ederler ve bu izin, 4-5 memurun talebi toplandıktan sonra, Maârif Nezâreti tarafından onaylanması ve gerekli yazışmalar yapılmasından sonra yürürlüğe girerdi. Bu durum vilayetlerdeki öğretmen ve maarif memurları izinlerinde ciddi anlamda gecikmelere sebebiyet vermekte ve bazen izinler talep edilen sürenin bitiminde gelebilmekteydi. Yazışmalardaki gecikmeler sebebiyle izin haklarını istedikleri zaman kullanamayan öğretmen-memurlar, idarelerin onayladığı izinleri ertesi sene de kullanabiliyorlardı.

26 Ekim 1906 tarihinde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nden Edirne Vilâyeti Maârif Müdürlüğü'ne gönderilen evraktan anlaşılacağı üzere; Edirne Vilayeti içerisinde öğretmenlik yapan ve o yıl tatil döneminde farklı gerekçelerle memleketine ya da başka şehirlere gitmek isteyen 7 öğretmenin talebi, resmi yazışma ve onayın gecikmesinden dolayı hayata geçirilememiştir. Onay eğitim kurumlarına ulaştığında ertesi eğitim-öğretim dönemi çoktan başlamıştı. 1906 senesinin Nisan ve Mayıs aylarında yazılan izin talepleri, onaydan 4 ay sonra, 17 Eylül'de gelmiştir. Bu yüzden idare bu iznin gelecek sene kullanılabilmesine dair izin talep etmiştir. Bunun üzerine Nezaret'ten vilayet müdürlüğüne giden yazıda; bundan böyle bu gibi talep dilekçelerinin bekletilerek toptan değil her birinin ayrı ayrı gönderilmesi hususu talimatlandırılmıştır⁷⁰.

Vilayetlerde izne çıkacak olan öğretmenlerin ve maarif memurlarının listesi toplu halde bir deftere kaydedilir ve onay için Maârif Nezâreti'ne gönderilirdi. Bu kayıta “... sene-i dersiyyesi eyyâm-ı ta'tilîyyesinde terhîs istid'â eden me'mûrîn-i ma'ârifin esâmî ve mahall-i 'azîmetlerini mübeyyin defterdir.” ibaresine yer verilirdi ki örnek aşağıda sunulmaktadır⁷¹:

⁶⁹ BOA. MF MKT. 512 / 13; 1171 / 69.

⁷⁰ Edirne Maârif Müdürü tarafından Maârif Nezâreti'ne gönderilen yazıda “... efendilerin eyyâm-ı ta'tilîyyede terhîslerine müsâ'ade buyurulmuş ise de bu bâbdaki emir-nâme-i 'âlî-i dâverâneleri şehri-i hâl-i Râmânin dördüncü günü vâsıl olmasıyla eyyâm-ı ta'tilîyye mürûr eylemiş bulunduğundan keyfiyyet kendilerine tebliğ edilmemiş ve ... me'zûniyyet-i vâki'anın sene-i âtiyyeye teşmiline müsâ'ade buyurulması mütevakkıf-ı emr u irâde-i celîle-i fahîmâneleri bulunmuş olmağın...” BOA. MF MKT. 953 / 13.

⁷¹ BOA. MF MKT. 953 / 13.

<i>Memurîn</i>	<i>Mahall-i Azîmeti</i>	<i>Esbâb-ı Azîmeti</i>
Edirne Mekteb-i İ'dâdîsi muallimlerinden Hüseyin Avni Efendi	Kosova Vilayetinde Tikveş Kazası	Mûmâileyh geçen sene eyyâm-ı ta'tîliyede Dersa'âdet'e gitmiş ise de bu sene üç ay mukaddem haremının Edirne'de vukû'-ı vefatına mebni iki yaşında yetim kalan mahdûmunu hem Tikveş'teki büyük vâlidesine tevdi' eyleyecek ve hem orada te'ehhül edecektir.
Dedeâğaç Mekteb-i İ'dâdîsi muallimlerinden İbrahim Nuri Efendi	Dersa'âdet'e	Mûmâileyh bidâyet-i me'mûriyyetinden yani dört seneye karîb bir zamandan beri hiçbir tarafa gitmemiş olduğundan bu sene Dersa'âdet'te akrabasıyla umûr-ı zâtîyyesini tesviye edecektir.
Dedeâğaç Mekteb-i İ'dâdîsi muallimlerinden Veli Efendi	Dersa'âdet'e	Mûmâileyh bidâyet-i me'mûriyyetinden yani dört seneden beri hiçbir tarafa gitmemiş olduğundan bu sene merbût rapor vechile Dersa'âdet'te hemşiresinin gözlerini tedâvî ettirecektir.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 20. Yüzyıl başlarında dahi Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim dönemi bittiği, yani tatil dönemi başladığı halde, vilayetlerinden izin talep eden öğretmen ve maarif memurlarının gerekçelerinin de ciddi olması gerekmektedir. Çalışanların bazen 5-10 yıl hiçbir şekilde izin kullanmadıkları, evlilik, ölüm ve raporlu hastalık gerekçeleri ile ancak izin talep edebildikleri anlaşılmaktadır⁷².

Maarif Nezâreti'ne bağlı mekteplerdeki dâimî idareci, memur ve öğretmenlerden tatil günlerinde görevi olmayanlara ve izin alanlara maaşları kesinti yapılmaksızın ödenirdi⁷³. Tatil günlerinde bu maaşın tam olarak ödenip ödenmeyeceği hususunda yaşanan tartışmalara Şûrâ-yı Devlet kararıyla son verilmiş ve tam olarak ödenmesine karar verilerek, 28 Nisan 1910 tarihinde tüm idarelere tebliğ edilmiştir⁷⁴. Ancak öğretmen ve maarif memurları eğitim-öğretim devam ederken,

⁷² BOA. MF MKT. 920 / 63; 928 / 9; 929 / 10.

⁷³ BOA. BEO. 3740 / 280454; BOA. MF MKT. 1153 / 30. II. Meşrutiyet yıllarında, memur ve öğretmenler maaş almaya, göreve atanma tarihlerinden, şayet öğretmene ve mektep henüz açılmamışsa bile görev yerine gittiği tarihten itibaren hak kazanırlardı. BOA. ŞD. 232 / 44; BOA. BEO. 4443 / 333154; 4596 / 344677; BOA. DH. UMVM. 67 / 14.

⁷⁴ BOA. MF MKT. 1153 / 30; 1153 / 31; BOA. DH. MTV. 7 / 22. Tatil zamanlarında izinle görev

diğer devlet memurlarının hakkı olan senede toplam 1 aylık izni kullanamazlar; ancak sıhhi ve kabul edilebilir bir mazereti varsa izin kullanabilirler ve o süre zarfında maaşını tam olarak alabilirlerdi. Eğitim-öğretim döneminde izin alanlara ise üçe taksim edilen maaşının ancak üçte biri ödenir, diğer üçte biri ise yerine bakan kişiye verilir⁷⁵.

Maarif Nezâreti çalışanlarının aksine 1913 yılına ait bir arşiv kaydından anlaşılacağı üzere, Polis mektepleri talim ve tedris heyetinin iki devre arasındaki tatilden istifade edip memleketlerine gidebilmelerine izin verilmekteydi⁷⁶. Bununla birlikte Polis Mektebi İdaresi, Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğü'nü haberdar ederek izinleri iptal hakkına da sahipti. Bu cümleden olarak, 21 Haziran 1915 tarihinde Adana Polis Mektebi tatile girmesine rağmen, öğretmen ve çalışanlarına vereceği görevden dolayı, izinleri askıya almıştır⁷⁷. Bayram ve tatillerde görevli ya da nöbetçi olan memur ve öğretmenlere ayrıca istihkakları ödenirdi⁷⁸. Mesaiye gelmesi gerektiği halde gelmeyenlere ise idari tahkikat yapılır ve gelmediği gün için ödenen paralar geri alınır⁷⁹.

II. Meşrutiyet döneminde Meclisin senelik tatili ise Haziran ayında başlatılırdı. Ancak hükümet tarafından sunulan kanun layihalarında bir yoğunluk sözü konusu ise meclisin çalışma süresi uzatılabiliyordu. Nitekim 12 Temmuz 1914 tarihinde Sadrazam tarafından Meclis idaresine gönderilen, Meclis çalışma süresinin 10 gün daha uzatıldığına dair yazı buna bir örnektir⁸⁰.

1915 senesinde savaş münasebetiyle Meclis'in uzun süre tatile alındığı da bilinmektedir. 14 Aralık 1914 tarihinde açılmış olan Meclis-i Umûmî, genel bütçe ile harp tahsisatına dair mühim ve acil kararların görüşmelerini tamamlamasından

yerinden ayrılan mektep müdürü, memuru ve öğretmenlerinin tam maaş alıp almayacağı konusunun II. Meşrutiyet öncesinde de tartışıldığı ve hükümetin her seferinde ödenmesi talimatı verdiği görülmektedir. BOA. MF. MKT. 237 / 57.

⁷⁵ BOA. BEO. 3846 / 288411.

⁷⁶ Emniyet-i Umûmiyye'den Erzurum polis Mektebi Müdürlüğü'ne yazılan yazıda; "... mekteb-i hey'et-i ta'limiyye ve tadrîsiyyesinin iki devre-i tadrîsiyye arasındaki fâsıladan bi'l-istifâde memleketlerine 'azîmetleri câiz bulunduğuy beyân olunur." denilmektedir. BOA. DH. EUM. THR. 102 / 99.

⁷⁷ BOA. DH. EUM. MEM. 66 / 17.

⁷⁸ BOA. DH. EUM. MEM. 75 / 75. BOA. DH. EUM. MH. 111 / 94; 113 / 73; 159 / 1; BOA. DH. İ. UM. EK. 112 / 109.

⁷⁹ BOA. DH. EUM. MH. 182 / 73.

⁸⁰ BOA. MV. 235 / 158. "Meclis-i 'Umûmî'nin devre-i hâzıra-i ictimâiyyesi Hazîran gâyesinde hitâm bulacağına ve hâlbuki taraf-ı hükûmetten tevdî' edilmiş olan bin üç yüz otuz senesi muvâzene-i 'umûmiyyesi ile kavânin lâihalarının müzâkerâtü henüz ikmâl edilemediğine binâden müddet-i ictimâiyyenin Temmuz'un birinden i'tibâren on gün daha temdidi tensib edilmiştir, Sadr-ı a'zam."

ve harbin devam etmesinden dolayı Padişah onayı ile 1 Mart 1915 tarihinden 28 Eylül 1915 tarihine kadar, yaklaşık 7 ay, tatil edilmiştir⁸¹.

II. Meşrutiyet yıllarında, faaliyetlerini yürüten Vilâyet ve Sancak Umûmî Meclisleri'nin açılış ve kapanma tarihleri birbirine yakın olmakla birlikte farklılıklar da gösterebilmektedir. Bu Meclisler açılış-kapanış tarihlerini ile müzakere edilecek konuların tamamlanıp tamamlanmadığını genellikle Mart ayında Dâhiliye Nezâreti'ne rapor ederlerdi. Bu raporlardan anlaşılacağı üzere genellikle Kânûn-ı Evvel, Kânûn-ı Sâni ve Şubat aylarında açılıp kapanan Vilâyet ve Sancak Meclisleri, bütçelerini de bu tarihlerde gönderirlerdi⁸². Vilâyet ve Sancak Meclislerinde görevli üyelerin ictimâ sürelerinin 40 günü geçemeyeceği de “Teşkil-i Vilâyet Nizâm-nâmesi”nin 66. Maddesinin bir gereği idi⁸³. Bu meclislerde üye olanlara, Harcırah Kararnâmesi gereğince, içtima gerçekleşmeyen tatil günlerinde de yevmiyeleri ödenirdi⁸⁴.

6. II. Meşrutiyet Yıllarında Mesâi Vakitleri ve Mesâi Düzenlemeleri

18. yüzyıl sonlarından itibaren, hükümetin yeniden güçlenmesi ve merkezileşmesi, askerî alan dışında kalan hemen her bürokratik yapıyı kâtiplerin ya da mülkiye memurlarının doldurması anlamına gelmişti. Bu ise kalemiyede, ya da 1830'lardan itibaren daha uygun düşecek bir terim olarak mülkiyede, devasa bir büyümeyi beraberinde getirmiştir⁸⁵. Dolayısıyla bu tarihlerden itibaren memur mesai ve bu konudaki takibat, hükümetlerin başlıca ödevlerinden biri olmuştur ki bu durum II. Meşrutiyet yıllarında daha yoğun hissedilmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte mesai saatlerinde artış yaşanmıştır. Tanzimat döneminde kış ve yaz mevsimine göre 5-6 saat olan mesai⁸⁶, II. Meşrutiyet'in ila-

⁸¹ “İrâde-i Seniyye: 1 Kânûn-ı Evvel sene 330 târihinde küşâd olunarak muvâzene-i ‘umûmiyye ve tahsisât-ı harbiyyeye müte’allick kavânin-i mühimme ve müsta’cele tedkikâtını ikmâl eylemiş olan Meclis-i ‘Umûmî’ nin fi’l-hâl devâm eden ahvâl-i harbiyyeye binâen Kânûn-ı Esâsî’nin yedinci madde-i mu’addelesi hükmüncü 15 Eylül sene 331 târihinde tekrâr ictimâ’ edilmek üzere 16 Şubat sene 330 târihinde ta’îlini irâde eyledim.” *BOA. MV. 238 / 66*.

⁸² *BOA. DH. İ. UM. 47 / 1 / 43*.

⁸³ *BOA. DH. MUİ. 65 / 8*.

⁸⁴ *BOA. BEO. 3720 / 278995; BOA. DH. UMVM. 65 / 68*. Vilâyet ve Sancak Umûmî Meclislerinde üyelere tatil zamanlarında yevmiyelerinin ödenip ödenmeyeceği sualleri üzerine; Meclis-i Vükelâ, 13 Mart 1910 tarihinde ödeneceği yönünde karar almıştır. *BOA. MV. 138 / 5*.

⁸⁵ Ahmet Yüksel, “Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVI/1 (2014), s. 24.

⁸⁶ A. } *MKT. 41 / 24*; A. } *MKT. MHM. 354 / 73*; A. } *MKT. NZD. 82 / 49; 177 / 45*; A. } *MKT. UM.*

nını müteakip İstanbul ve taşrada görev yapan memurların iş yükünün artması ile birlikte 7-7,5 saat olarak belirlenmiştir. 31 Ağustos 1909 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden resmî kurumlara gönderilen tezkire ile milletin selameti için hükümetin iş ve işlemlerinin hızlı bir şekilde yürütülebilmesi adına mesai saatlerinin yeniden düzenlendiği görülmektedir. Bütün memurların vazifelerini yürütmelerinin belirli ve düzenli bir program dâhilinde olması gerektiği hatırlatıldıktan sonra merkezî dairelerde olduğu gibi taşra memurlarının da sabahları saat 2'de işleri başında olmaları, 4,5'tan 6'ya kadar ara vermeleri, öğleden sonra ise 6'dan 10,5'a kadar mesai yapmaları tebliğ edilmiştir⁸⁷. Mesai saatlerinde yapılan düzenlemelere rağmen bazı vilayetler mahalli durum ve iklim şartlarına göre ufak değişiklikler talep edebilmiş ve bunlar da bazen uygun görülmüştür⁸⁸. Nitekim Trablusgarp Valisi tarafından 27 Eylül 1909'da yazılan tezkirede; bölge ve iklim şartları dikkate alınarak gönderilen cetvele göre mesai yapılması konusunda talepte bulunulmuş ve bu talep hükümet tarafından uygun görülmüştür⁸⁹.

II. Meşrutiyet yıllarında sık sık mesai düzenlemesine gidildiği de bir gerçektir. 31 Ağustos 1909 tarihli düzenlemenin üzerinden 2 ay geçmeden, 23 Ekim 1909'da, Sadâret'ten Dâhiliye Nezâreti'ne yeni bir mesai takvimi gönderilerek tüm vilayetlere tebliği emredilmiştir. Buna göre; vakt-i zuhurdan (öğle vaktinden) 3 saat önce mesainin başladığı, öğlen 1 saatlik aranın ardından tekrar 3,5 saat daha çalışılması gerektiği belirtilmiştir. İstanbul'da olduğu gibi taşrada da bu mesaiye dikkat edilmesi, memur ve müstahdemlerin mesai vakitlerinde sürekli işlerinin başında bulunmaları, mazeretsiz devam etmeyenlere veya vaktinden sonra gelenlere dair jurnaller tutularak maaşlarında kesintiye gidilmesi, gerektiği hatırlatılmıştır⁹⁰. Bu konuda 10 Mayıs 1913 tarihli irâde ile kesintilerin ne şekilde yapılacağını ortaya koyan Meclis-i Vükelâ kararı hatırlatılmıştır. Buna göre; Memur ve kâtiplerden özürsüz ve izinsiz olarak sabahleyin belirlenen saatten sonra memuriyetlerine gelenler veya akşam belirlenen vakitten evvel çıkanlar yahut çalışma vakitlerinde kaybolanlar her üç ay içerisinde birinci kez ihtarla yetinilecek, ikincisinde bir gün-

200 / 25. "... el-hâletü hâzihî eyyâm-ı sayfın hulûluyla günlere dahî vüs'at gelmiş olduğuna mebnî memûrîn-i müşâr ve mûmâ-ileyhim sabahleyin saat beş nihâyet beş buçukta merkez-i memûriyyelerine gelerek akşamüzeri dahî saat on buçukta 'avdet buyuruldu.' A. } MKT. N.ZD. 54 / 88.

⁸⁷ BOA. DH. MUİ. 34 / 21; 3 / 65.

⁸⁸ BOA. DH. MUİ. 3 / 65.

⁸⁹ "... burada bu ihtiyâç ve mahzûr bulunmadığı cihette vilâyetin her tarafının ahvâl-i mahallîyesıyla mevâsimine göre evvelce tertib ve tebliğ olunub bu kerre matbu sureti leffen takdîm olunan devâm cedveli mucibince şfâ-yı vazîfeye devâm olunması ... 'arz olunur efendim hazretleri.'" BOA. DH. MUİ. 3 / 65.

⁹⁰ BOA. BEO. 3652 / 273849; *Düstûr, Tertib-i Sâni*, Cilt: 3, 12 Zilka'de 1328 – 21 Şevvâl 1329, s. 753.

lük, üçüncüsünde üç günlük, dördüncüsünde $\frac{1}{4}$ maaşı kesilecek ve nihayet beşincisinde müstafi sayılacaktır⁹¹.

11 Haziran 1910 tarihinde Sadâret'ten resmî dairelere gönderilen bir yazı ile mesailer yeniden belirlenmiştir. Bu tezkire ile yaz mevsimi münasebetiyle Haziran ayının başından itibaren tüm ilmî ve mülkî memur ve kâtiplerin zuhur vaktinden 2,5 saat önce işe gelmeleri, öğlen 1 saatlik yemek ve istirahat sonra 5 saat daha mesai yapmaları emredilmiştir⁹².

Hükûmetin mesailere dikkat edilmesi konusunda takipte bulunduğu dair diğer bir örnek de 8 Kasım 1914 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden devlet dairelerine gönderilen yazıdır. 4 Kasım 1914 tarihli Meclis-i Vükelâ kararına göre; mülkî dâirelerde vakt-i zuhurdan 2,5 saat önce mesai başlıyordu. Öğlen vaktinden itibaren bir saat yemek ve dinlenme süresi vardı. (16 Eylül 1916 tarihinde bir saatlik istirahat süresi 1,5 saate çıkartılmıştır.) Teşrîn-i Evvel, Teşrîn-i Sâni, Kânûn-ı Evvel ve Kânûn-ı Sâni aylarında öğlenden 4,5 diğer aylarda 5 saat sonra mesai bitiriliyordu. Müstahdemlerden yeterli sayıda personel akşamları idarecileri gidene kadar nöbetleşe vazifelerinin başında olurlardı. Devlet dairelerinde geceleri mutlaka en az bir odacı ve hademe bulundurulurdu. Memurların mesaiye riayet edip etmedikleri daireler tarafından tutulan devam cetvelleri ile kontrol altına alınır, belirtilen mesaiye dikkat etmeyen devlet daireleri sert biçimde ikaz edilirdi⁹³. 7 Ocak 1918 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden dairelere gönderilen emirnamede ise mesai saatlerinin sabah saat 9,5-12 öğleden sonra 1,5-4,5 arası olduğu belirtilmiştir⁹⁴.

Ramazân aylarında memurların mesailerinde öğle tatili uygulamasına gidilmemiş ve genellikle 4-5,5 saat arasında çalışma süresi belirlenmiştir. Memurların bu ayda genellikle 11,5'ta mesaiye başlamaları, zevalden sonra saat 4'te mesaiyi bitirmelerine izin verilmiştir. Bu durum her sene iklim koşulları da dikkate alınarak farklılık gösterebilmiştir. Örneğin diğer bir belgeden de anlaşılacağı üzere 27

⁹¹ *Düstür, Tertib-i Sâni*, Cilt: 5, 4 Zilhicce 1330 – 13 Zilhicce 1331, s. 370.

⁹² *BOA. BEO. 3762 / 282135*. Sadâret'ten gönderilen bu talimat, Emniyet-i Umûmiyye Müdürlüğü tarafından 28 Haziran 1910'da alt birimlerine bildirilmiş, aksine hareket edenlerin maaşlarında günlük kesintiye gidileceği ifade edilmiştir. *BOA. DH. EUM. THR. 38 / 65*.

⁹³ *BOA. MV. 194 / 20; 203 / 13; BOA. BEO. 4532 / 339873; BOA. DH. EUM. MTK. 57 / 13; BOA. DH. EUM. VRK. 16 / 58; BOA. DH. EUM. EMN. 102 / 37; BOA. DH. İ. UM. EK. 20 / 25*. Memurlar tarafından mesai saatlerine riayet edilebilmesi için, Tanzimat döneminde olduğu gibi, II. Meşrutiyet yıllarında da vapur, şimendüfer ve diğer nakliye gibi deniz ve demiryolları şirketlerine seferlerini mesailerine esas alarak yapmaları konusunda resmî yazılar yazılmıştır. *BOA. MV. 143 / 23; BOA. BEO. 4533 / 339964; BOA. MV. 203 / 13; 212 / 167; A. } MKT. NÇD. 29 / 79*.

⁹⁴ *BOA. DH. UMVM. 89 / 42*.

Ağustos 1910'da Ramazan münasebetiyle mesailerin kesintisiz 4 saat, 6-10 arası, olması kararlaştırılmıştır⁹⁵. 23 Temmuz 1914 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında ise o sene Ramazan ayı münasebetiyle bütün memurların sabahları vasatî saat ile 12'de vazifeye başlamaları saat 4,5'ta mesaiye son vermeleri uygun görülmüştür⁹⁶. Ertesi sene 11 Temmuz 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararında tüm mülkiye dairelerindeki memurların vasatî saat ile 11-4 arasında mesai yapmaları kararlaştırılmıştır⁹⁷. 29 Haziran 1916'da ise vasatî saatle yarımda gelerek akşam 4,5'ta daireden ayrılmaları istenmiştir⁹⁸. 9 Haziran 1918'de ise vasatî saat 1'de iş başı yapmaları, akşamları 5'te ayrılmaları ifade edilmiştir⁹⁹.

Büyük Millet Meclisi'nin 2 Kasım 1920 tarihli kararnamesinde de memurların mesai vasatî saat ile sabah 10.30'dan öğleden sonra 16.30'a kadar kesintisiz ve yemek izni olmaksızın çalışmaları kararlaştırılmıştır. 17 Kasım 1920 tarihinde vilayetlerde de öğle tatillerinin kaldırıldığı ve mesailerin Ankara'daki resmi daireler gibi yapılacağı belirtilmiştir. Böylece II. Meşrutiyet döneminde, savaş yılları hariç tutulursa, toplamda 7-7,5 saat olan mesai, Büyük Millet Meclisi'nce kesintisiz 6 saat olarak belirlenmiştir¹⁰⁰. Bu kararlar, yaz mevsiminin yaklaşması ve günlerin uzaması nedeniyle, öğle tatiline ihtiyaç hissedildiğinden, 15 Mart 1921 tarihinden itibaren değiştirilmiştir. Buna göre bütün memurlar sabahleyin 9.30-12.00 ve öğleden sonra 13.30-18.00 arası mesai yapmışlardır. Böylece yaz dönemlerinde BMM. Hükümeti mesai uygulaması, II. Meşrutiyet dönemi ile aynı hale getirilmiştir. BMM. tarafından kış ayları yaklaştığında, genellikle Kasım aylarında, alınan kararlarla öğle tatili yapılmaksızın 10.30-16.30 mesaisi uygulanmıştır¹⁰¹.

Mesailere dikkat ve özen gösterilmesi hususunda bazen kurumların iç genelge yayınladıkları da görülmektedir. 20 Ocak 1920 tarihinde Emniyet Genel Müdürü tarafından Genel Kalem Müdürlüklerine gönderilen bir genelgede özetle şu talimat verilmiştir: Bazı memurların belirlenen vakitlerde vazifeleri başında bulunmadıkları, daireden ayrıldıkları, hastalık gibi sebeplerle günlerce işe gelmedikleri

⁹⁵ BOA. ŞD. 2824 / 5; BOA. BEO. 3797 / 284773; BOA. DH. MUI. 103-2 / 23; BOA. DH. MUI. 106 / 69.

⁹⁶ BOA. MV 190 / 56; 190 / 58.

⁹⁷ BOA. MV 198 / 83.

⁹⁸ BOA. MV 202 / 94.

⁹⁹ BOA. BEO. 4519 / 338881.

¹⁰⁰ BCA. Kararlar Dâire Başkanlığı 30-18-1-1 / 1-18-1; 30-18-1-1 / 1-20-11; *Düstür, Tertip 3*, Cilt 1, s. 121.

¹⁰¹ BCA. Kararlar Dâire Başkanlığı 30-18-1-1 / 2-38-3; BCA. Muâmelât Genel Müdürlüğü 30-10-0-0 / 15-86-3; *Düstür, Tertip 3*, Cilt 2, s. 3.

görülmektedir. Bu durumun resmi iş ve işlemleri aksatmasından dolayı mesai konusunda özetle şunlara dikkat edilmesi gerekmektedir:

1. Memur ve kâtiplere şube müdürleri tarafından bir ayda en fazla üç gün idari izin verilebileceği, daha fazlasını talep edenlerin üst makamlarına dilekçe yazmaları gerektiği,

2. Hastalığı olanların iş göremez olduğuna dair raporların üç gün içerisinde ibraz edilmesi,

3. Devam cetvellerinin şube müdürleri nezdinde bulundurulması ve vaktinde gelmeyen memur ve kâtiplerin imza mahallerinin çizilmesi,

4. Belirtilen hususlara riayet etmeyenlere Memûrîn-i Dâhiliyye Nizâm-nâmesi'nin özel maddelerinde kayıtlı cezaların verilmesi,

5. Her hafta sonunda her şubeye ait devam cetvellerinin tetkik edilmek üzere müdürüne sunulması¹⁰².

II. Meşrutiyet yıllarında mesai vakti dışında veya memur olduğu yerden başka bir yerde görevlendirilerek çalıştırılan memurlara Masârif-i Mütferrika tertibinden ücret veya yevmiye ödenirdi¹⁰³. Bu hususta Meclis-i Vükelâ'ca alınan en ayrıntılı karar 26 Haziran 1920 tarihlidir. Buna göre; mesai saati ve görev yeri dışında görevlendirilen her memura ücret verilmesi şarttı. Memurlara ulaşım, iâşe ve ibate masrafları memurluk dereceleri dikkate alınarak ödenirdi. Ücretlerin şu şekilde ödenmesi gerekiyordu:

1. Mesai bitimi saatinden itibaren dört saate kadar vazifesinde kalmaya mecbur olan memura, aslı maaşının bir günlüğünün yarısı; dört saatten fazla çalışana ise bir günlüğüne yakın miktarın ödenmesi.

2. Memurların azami 100 kuruş olmak üzere iâşe; ibate masraflarıyla ulaşım ücretlerinin ayrıca ödenmesi, bununla birlikte Nezâret'in aracı varsa onunla ulaşımın sağlanması, yoksa ulaşım ücretinin ödenmesi.

3. Görev yerinin dışında geçici olarak vazifelenen her memura aslı maaşının 5'te 1'i kadar ücret verilmesi, şayet bu kısım memurlar mesai saati haricinde çalışmaya mecbur olurlarsa ilk iki fıkranın ayrıca dikkate alınması.

¹⁰² BOA. DH. EUM. KLU. 14 / 10; BOA. DH. VRK. 19 / 54.

¹⁰³ BOA. MV. 219 / 94; BOA. ME. MKT. 1228 / 59.

Alınan bu kararların değiştirilmesi ya da yorumlanması hususlarında Maliye Nezâreti'nin mütalaası alındıktan sonra Meclis-i Vükelâ'ca yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır¹⁰⁴. Bu kararlara rağmen Meclis-i Vükelâ, bu ücret veya yevmiye ödenmesi hususunun suiistimal edilmemesi için 17 Kasım 1920 tarihinde; Sadâret'teki bazı daireler ile Meclis-i Vükelâ ve kurum amirleri hariç tutulmak üzere diğer yerlerde mesai dışında görevlendirilme yapılmamasını, ücret ve yevmiye ödeneceklerin de Sadâret Müsteşarı'nın onayı ile hayata geçirilmesini kararlaştırmıştır¹⁰⁵.

Sonuç

İslam hukukunun esas alındığı Osmanlı Devleti'nde tatil ve izinler ile çalışma süreleri belirlenirken İslam'ın temel prensiplerinden çalışma hürriyetine, çalışanların dinlenme, ibadet, ücret ve mesai haklarına, işin sağlam ve güzel yapılmasına özen gösterilmiştir. 19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı belgeleri etraflıca incelendiğinde görülmektedir ki, çalışma ve çalışan hakları sahasında alınan her karar hukuk normları ile adalet çerçevesinde uygulanmıştır.

Bu açıdan Osmanlı Devleti ekonomik ve siyasi sıkıntılar yaşadığı II. Meşrutiyet yıllarında dahi başta memurlar olmak üzere tüm çalışanların tatil, izin ve çalışma sürelerini belirlerken, devlet ve millete ait işlerin, sorunların hızlı ve doğru bir şekilde çözümünü esas almıştır. Tatil günlerinde ve mesai sonralarında nöbetçi personellerin görevlerinin başında bulunup bulunmadığı sürekli takip edilmiştir. Bu minvalde 1908 yılı sonrasında izinler ve tatiller belirli esaslara bağlanmış, çalışma süreleri ise sürekli değişiklik göstermesine rağmen mesaiye dair mefhum Osmanlı bürokrasisinde yer bulmuştur.

II. Meşrutiyet yılları memurlar açısından yıllık, aylık ve günlük izinler, hafta ta-

¹⁰⁴ BOA. MV 219 / 94. 26 Haziran 1920 tarihinde böyle bir karar alınmasının ana sebebi Maliye Nezâreti'nce Mart 1920'de Sadâret'e yazılan ve devletin müşkül durumunda gereksiz mesai dışı çalıştırma yapıldığını, bu konuda lüzumsuz ödeme yapılmaması için dairelere bir yazı yazılması gerektiğini ifade eden yazısıdır. BOA. BEO. 4629 / 347121.

¹⁰⁵ BOA. MV 220 / 209; BOA. BEO. 4664 / 349732. 4 Ocak 1921 tarihinde Meclis-i Vükelâ, bir buçuk ay önce almış olduğu bu karara ek bir açıklama getirerek geceleri görev yapmaları zaruri olan şu memurlara da ücret ödenebileceğini belirtmiştir: Dâhiliye Özel Kalemî memurlarından, evrak ve telefon memurlarından birer kişiye, Müsteşarlık ve Özel Kalemî odacılarına, Hariciye Siyasi İşler, Özel Kalem, Şifre ve Evrak şubelerinden birer memura ve birer odacıya, Matbûât Şubesi için iki memura ve bir odacıya, Ceride-i Adliyye heyetine, geceleri Polis Müdürlüğü dairelerinde bulunan savcı muavinlerine ve Takvim-i Vakâyi Gazetesi muhabihlerine. BOA. MV 221 / 5. Bu memurlara Müsteşarlık kitabesinde görev yapan memurların da eklenmesi gerektiğine dair yapılan arz, 31 Mart 1921 tarihli Meclis-i Vükelâ kararınca uygun görülmemiştir. BOA. MV 221 / 99; BOA. BEO. 4678 / 350807.

tili ve mesai konularında standartların büyük ölçüde oluşturulduğu bir dönemdir. Aynı durumu, Osmanlı sanayisinin yeterince gelişme göstermemesinden dolayı, işçi sınıfı için söylemek mümkün değildir. Nitekim başta 1908 yılı olmak üzere sonraki yıllarda da yaşanan işçi grevlerinin temelinde ücret artırım talepleri olsa da bu taleplere, çalışma sürelerinin azaltılması ve çalışma koşullarının hafifletilmesi de ilave edilebilir.

Osmanlı Devleti'nde 1842 yılından yıkılışa kadar devlet dairelerinde her hafta Cuma günlerinin tatil edildiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra II. Meşrutiyet yıllarında padişahın tahta cülûs yıldönümleri, Kurban ve Ramazan bayramları, Hz. Peygamberimiz (SAV)'in doğum yıldönümleri ve Meşrutiyet'in ilanı yıldönümleri, resmî tatil olarak kabul edilebilir.

Arşiv belgeleri incelendiğinde görülmektedir ki; II. Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde memurlar, senede bir ay izin yapabilmekte ve bu süre zarfında maaşlarını kesintisiz olarak alabilmekteydiler. Ayrıca memur ve müstahdemler, ayda üç güne kadar idari izin kullanabiliyorlardı. Hac farızasını yerine getirme veya hastalık durumlarında senelik izninden düşülmemek üzere memurlara bir aydan fazla izin verilebilmekteydi. II. Meşrutiyet yıllarında gerek idari izinler gerekse yıllık ve hastalık izinleri ile ücretlerin bu sürelerde düzenli olarak ödenmesi, kamu personeli açısından ciddi bir motivasyon aracı olmuştur. Bununla birlikte öğretmenler ve maarif memurlarının eğitim-öğretime ara verildiği dönemlerde bile her sene tatil imkânına sahip olmadığı bir gerçektir. Memurların aksine belirli senelik izni olmayan öğretmenlerin evlilik, ölüm, raporlu hastalık gibi gerekçeleri çok sağlam olmadığı müddetçe yaz tatillerinde de izinleri neredeyse imkânsızdı.

II. Meşrutiyet döneminde bürokrasinin yoğunlaşması nedeniyle memurların mesai saatlerinde artış yaşandığı söylenebilir. Tanzimat döneminde kış ve yaz mevsimine göre 5-6 saat olan mesai, Osmanlı klasik dönemindeki saatlerine ulaşmasa da, bu dönemde 7-7,5 saate çıkartılmıştır. Bu yıllarda mesai tanımı genelde vasatî saatle yapılarak, örneğin zuhurdan 2,5 saat önce ve 5 saat sonra şeklinde, tarif edilmektedir. Mesai düzenlemesinin sık sık yapıldığı da bir gerçektir ki her sene yaz, kış ve Ramazan münasebetiyle en az üç kez düzenlemeye gidilmiştir. Böylece memur çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve takibi, II. Meşrutiyet hükûmetlerinin temel ödev ve mesailerinden biri olmuştur.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri

Osmanlı Arşivi Belgeleri

Evkâf Defterleri (EV. d.): 31373.

Hatt-ı Hümayûn (HH.): 277/16297.

İrâde Dâhiliye (İ. DH.): 8/380; 50/2482.

İrâde Harbiye (İ. HB): 26/17.

İrâde Husûsî (İ. HUS.): 97/22.

İrâde İlmîye (İ. İLM.): 9/2.

*Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.): 3652/273849; 3716/278631; 3720/278995; 3738/280280;
3740/280454; 3762/282135; 3774/283049; 3797/284773; 3846/288411;
3906/292921; 3907/292968; 4198/314805; 4443/333154; 4519/338881;
4532/339873; 4533/339964; 4596/344677; 4629/347121; 4631/347259;
4664/349732; 4678/350807.*

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Ayniyât Defterleri (BEO.AYN.d.): 766/162; 767/46.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Buyruldu ve İlmühaber Defterleri (A. {DVNS.BUY.İLM.d): 3/54.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (DH. EUM. EMN.): 102/37.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî Evrakı (DH. EUM. VRK.): 16/58.

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH. HMS): 24/16; 24/17; 24/18; 24/22.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM.): 47/43.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri (DH. İ. UM. EK.): 20/25; 112/109.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD.): 59/70; 59/82; 195/11.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH. EUM. KLU.): 14/10.

*Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT): 128/15; 245/16; 381/44; 412/11;
1075/60; 1113/13; 1208/70; 2586/103; 2683/70; 2684/22; 2801/78; 2807/25.*

*Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemî Evrakı (DH. EUM. MEM.): 1/16;
66/17; 75/75; 84/9; 85/25; 87/30.*

*Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUİ.): 3/65; 34/21; 65/8;
103/23; 106/69; 111/48; 115/30; 117/22; 117/44.*

*Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhaberat ve Tensikat Müdiriyeti Evrakı (DH. EUM.
MTK.): 57/13.*

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı (DH. EUM. MH.): 79/101; 111/94; 113/73; 159/1; 182/73; 263/86.

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH. MTV): 7/10; 7/22; 7/32; 12/7; 14/12; 17/3; 17/5; 17/6; 25/57; 33/96; 34/10; 37/1; 37/7; 1147/67.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH. EUM. THR.): 8/16; 11/29; 28/9; 38/65; 47/17; 102/99.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdiriyeti Evrakı (DH. UMVM.): 65/68; 67/14; 89/42.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF MKT.): 237/57; 512/13; 920/63; 928/9; 929/10; 953/13; 1151/43; 1153/30; 1153/31; 1155/97; 1171/51; 1171/64; 1171/69; 1172/49; 1172/53; 1172/62; 1188/33; 1228/59.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye (ML. EEM.): 790/6; 850/5.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 129/38; 138/5; 141/97; 143/23; 153/47; 171/8; 190/56; 190/58; 194/20; 198/83; 202/94; 203/13; 212/167; 219/94; 220/209; 221/5; 221/99; 235/158; 238/66.

Sadâret Mektûbî Kalemi Evrakı (A. } MKT.): 41/24.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. } MKT. MHM.): 354/73.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A. } MKT. NZD.): 5/68; 29/79; 54/88; 82/49; 177/45.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. } MKT. UM.): 200/25.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.): 232/44; 1268/27; 2795/42; 2802/47; 2802/54; 2823/30; 2824/5; 3197/62.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.): 79/67.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV): 394/32.

Żabtiye Nezareti Evrakı (ŻB.): 156/65.

Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

Kararlar Dâire Başkanlığı: 30-18-1-1 / 1-18-1; 30-18-1-1 / 1-20-11; 30-18-1-1 / 2-38-3;

Muâmelât Genel Müdürlüğü: 30-10-0-0 / 15-86-3.

B. Telif ve Ansiklopedik Eserler

- Akgündüz, Ahmet, Eski Ve Yeni Hukukumuzda İşçinin Çalışma Süresi-İstirahat-Ta'til ve İbadet Hakkı, <https://osmanli.org.tr/eski-yeni-hukukumuzda-iscinin-calisma-suresi-istirahat-tatil-ibadet-hakki/> (E.T. 13 Temmuz 2018);
- Akyıldız, Ali, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Altınay, Ramazan, “Erken Dönem İslâm Toplumunda Zaman (Gün-Ay-Mevsim-Yıl) Anlayışı ve Günlük Hayata Etkileri”, *Dirî Araştırmalar*, Cilt 7, Sayı 21.
- Doğan, Cem, “Türk İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri Alanına Uzlaştırma Kurulunun Girişi: Ta'til-i Eşgâl Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 31 (Bahar 2012).
- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, (Kitâbu'l-İcâra), III.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *Sunen*, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, (Kitâbu't-Ticârât), II.
- Ebûbekir Muhammed b. Ahmed el-Hanefî es-Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut (t.y.), XV.
- Ebû'l-Huseyn el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, (Kitâbu'l-Eymân), II, 1283.
- Findley, Carter V., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton 1980.
- Hoca Emin Efendizade Ali Haydar, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Matbaa-i Tevsî' Tıbbât, İstanbul 1330 h., I.
- Karaman, Hayrettin, “Cuma”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 8.
- _____, Hayrettin, İslâm'da İşçi-İşveren İlişkileri Haklar, Anlaşmazlıklar, Çözümler <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0301.htm> (E.T. 13 Temmuz 2018)
- Küçük, Cevdet, “Hafta Tatili”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 15.
- el-Mergînânî, el-Bidayeti'l Mübtedi, III, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyyi, Beyrut, 2004.
- Muhammed Fehr Şakfe, “İşçinin Vazifeleri ve Hakları”, Çev. İhsan Toksarı, *İş Ahlakı Dergisi*, Cilt 5, Sayı 12, Kasım 2012.
- Tukin, Cemal, “Yakın Çağ Tarihimizde Hafta Tatili”, TD., I/2 (1950).

Yayla, Mustafa, “Hafta Tatili”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 15.

Yüksel, Ahmet, “Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, XVI/1 (2014).

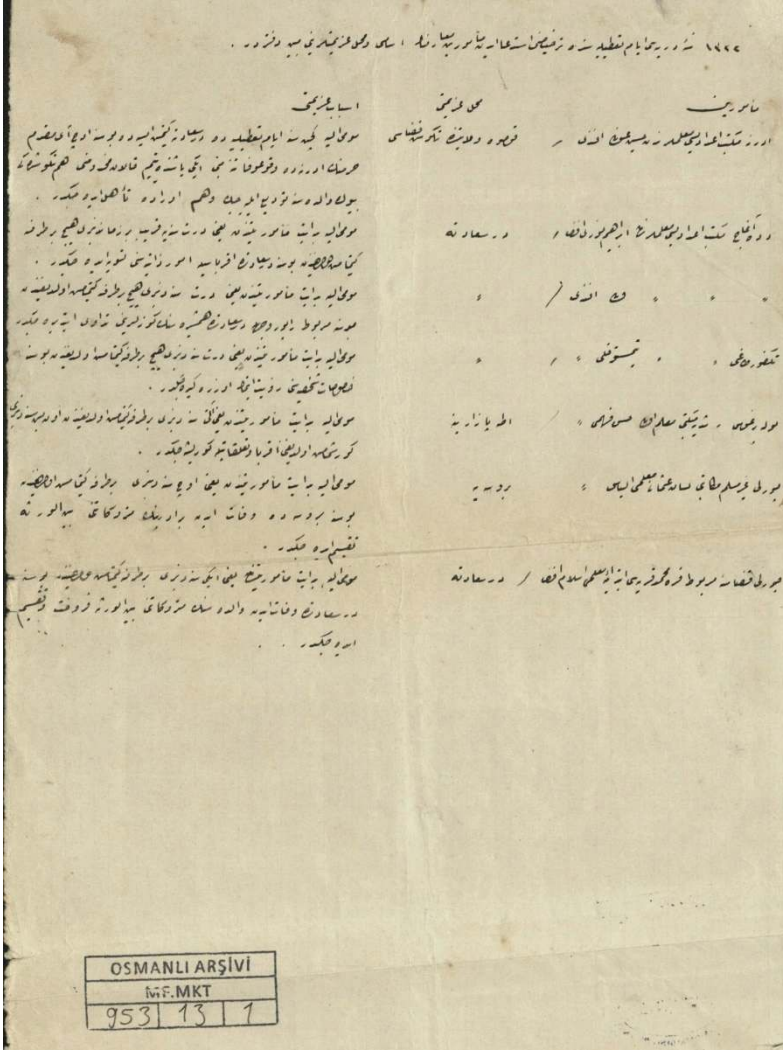
C. Resmi Gazete: Sayı 3017, 1 Haziran 1935, “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, Kanun Kabul Tarihi 27/5/1935; Kanun No: 2739.

D. Düstûrlar

Düstûr, Tertîb-i Sâni, Cilt: 3, 12 Zilka'de 1328 – 21 Şevvâl 1329, Matbaa-i Osmâniyye, Dersaâdet 1330.

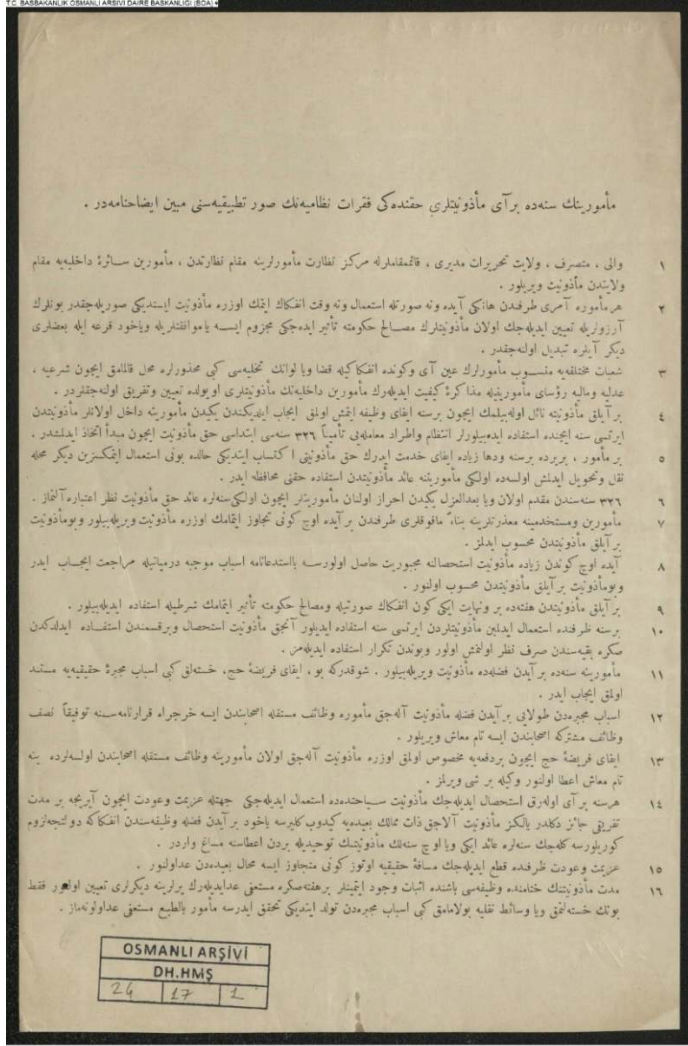
Düstûr, Tertîb-i Sâni, Cilt: 5, 4 Zilhicce 1330 – 13 Zilhicce 1331, Matbaa-i Âmire, Dersaâdet 1332.

Düstûr, Tertip 3, Cilt 1-2, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1953.

EK-3: Edirne Vilayeti Maârif Müdürlüğü'nden Maârif-i Umûmiyye Müdürlüğü'ne gönderilen ve 1906 senesi yaz döneminde vilayetten izin talep eden öğretmenlerin hangi yere gideceklerini ve izin talebi gerekçelerini içeren liste.

BOA. MF. MKT. 953 / 13.

EK-6: II. Meşrutiyet yıllarında memurların senede bir ay hakkı olan izinlerini ne şekilde kullanacaklarına dair izahname.
BOA. DH. HMŞ. 24 / 17.

The image shows a handwritten administrative document from the Ottoman Empire, specifically a work schedule for government employees. The document is divided into two pages, numbered 14 and 17. The left page (14) has a grid with 10 columns and 10 rows. The right page (17) has a grid with 10 columns and 10 rows. The grid contains handwritten entries in Ottoman Turkish, likely indicating work hours and tasks. The document is titled 'Meşrûtiyet yıllarında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti memurlarının mesai takip çizelgesinden bir örnek'.

EK-7: II. Meşrûtiyet yıllarında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti memurlarının mesai takip çizelgesinden bir örnek: (1 Teşrin-i Evvel 1328 – 14 Ekim 1912 ve sonrası 10 günün sabah-akşam devam çizelgeleri)
BOA. EV. d. 31373.